

SEGÉDIGÉK A KÖZÉPKORI NÁPOLYI ÉS SZICÍLIAI DIALEKTUSBAN

Ertsey Nikolett

Bevezetés

Kutatásaim középpontjában a közép-délolasz, ezen belül az abruzzói dialektusok állnak, melyek segédige-választása érdekes jelenségeket mutat. Hosszú távú célom a mai nyelvi állapot feltérképezése, a vizsgálatokhoz azonban elengedhetetlen a középkori nyelvi állapot tanulmányozása, elsősorban a középkorban meghatározó nápolyi és szicíliai dialektusok vizsgálata. A későbbiekben ezen dialektusoknak az abruzzóira gyakorolt hatását kívánom vizsgálni annak érdekében, hogy az abruzzói dialektusok fejlődését, sajátosságait leírhassam. Jelen dolgozatomban a középkori nápolyi és szicíliai dialektusok segédige-választását vetem össze a toszkánnal és a modern irodalmi olasszal.

Tanulmányomban a modern olasz és a középkori toszkán leírására elsősorban a *Grande Grammatica Italiana di Consultazione* ide vonatkozó fejezetét (Renzi *et al.* 2001, I/4.), továbbá a *Grammatica dell'italiano antico* című kötetből Elisabetta Jezek fejezetét (Jezek 2010) használtam fel, a korpuszok vizsgálatához pedig az OVI internetes adatbázist.

A középkori nápolyi dialektus vizsgálatához a trójai háború latin nyelvű történetének XIV. századi nápolyi fordítását használtam fel Nicola De Blasi kritikai kiadásában. A középkori szicíliai vizsgálatához felhasznált korpusz pedig Máté evangéliumának egy XIV. századi kommentárja.

Dolgozatomban a segédige-választást az unakkuzatív hipotézis felhasználásával vizsgálom, megkülönböztetve az intranzitív igéken belül az unergatív és az unakkuzatív igéket, melyek közül további igei csoportokat, szerkezeteket emelek ki. Mindenekelőtt meghatározom a 'segédige' fogalmát az olasz nyelvben, majd rövid áttekintést nyújtok az unakkuzatív hipotézisről, főbb képviselőiről, valamint olasz nyelvi vonatkozásairól. A későbbiekben bemutatom a modern irodalmi olasz, majd a középkori toszkán, a nápolyi, s végül a szicíliai dialektusok segédige-választását, az unakkuzatív hipotézis segítségével csoportosítva az igéket és igei szerkezeteket.

1. A segédigék

Az olaszban 'segédige' alatt azokat az igéket értjük, amelyeket adott mód és igeidő szerint ragozva a főige befejezett főnévi igenevével (*participio passato*) együtt az analitikus igeidők képzéséhez használunk.

A különböző újlatin nyelvek eltérő segédigéket használnak az analitikus igeidők képzéséhez. A spanyolban csak *haber*, a katalánban *haver*, a portugálban *ter*, a franciában *être* és *avoir*, a románban *a avea* (a közelmúltban), *a fi* (a többi összetett igeidőben), az olaszban pedig *avere* és *essere* használatos. A segédigék nem lexikális igék, nincs saját jelentésük, hanem grammatikai funkciót töltenek be, kifejezik a főige idejét, módját, számát és személyét. Dolgozatomban szólni fogok a modális segédigékről (*dovere* 'kell', *potere* 'tud', *volere* 'akar') is, amelyek nem keverendők össze a fent említett valódi segédigékkel, hanem összetett igeidőkben szintén azokkal együtt használandók.

A középkori és a modern olaszban a segédigék használata nagyban meg-
egyeznek, ám bizonyos pontokon eltér. Mindenekelőtt lássunk néhány alapvető példát a modern irodalmi olasz segédige-választására. A *Mario ha mangiato una mela* 'Mario evett egy almát' mondatban a *mangiare* 'eszik' főige tranzitív, segédigéje *avere*. Az *È arrivato Mario* 'Megérkezett Mario' mondatban az *arrivare* 'megérkezik' főige intranszitiv, segédigéje *essere*. Az *Ha telefonato Mario* 'Telefonált Mario' mondatban pedig a *telefonare* 'telefonál' főige, bár szintén intranszitiv, segédigéje *avere*.

Azt egyértelműen állíthatjuk, hogy a tranzitív igék segédigéje *avere*, ám az intranszitiv igék segédige-választása már korántsem ilyen egyértelmű. Erre az unakkuzatív hipotézis ad magyarázatot, ami azt feltételezi, hogy az intranszitiv igék csoportja nem homogén, hanem két alcsoportból áll, amelyeket *unakkuzatív* és *unergatív* igéknek nevez, és amelyek eltérő szintaktikai szerkezettel bírnak. Dolgozatomban az igék szintaktikai szerkezetének, segédige-választásának és jelentésének összefüggéseit vizsgálom, leírva a tapasztalt eredményeket.

2. Az unakkuzatív hipotézis

Az unakkuzatív hipotézis (Levin–Rappaport 1996) gyökerei a *linking rules* (megfeleltetési szabályok) hipotézisének megalkotásáig nyúlnak vissza. Ez az elmélet azon alapul, hogy a szintaktikai tulajdonságokat a jelentés határozza meg, mivel az argumentumok bizonyos szemantikai szerepekkel rendelkeznek, amelyek specifikus szintaktikai kifejezésekhez kötődnek. Az unakkuzatív hipotézist elsőként Perlmutter (1978) fogalmazta meg a relációs

grammatikában, majd Burzio (1986) fejlesztette tovább a kormányzás-kötés elméletben. Az elmélet azt feltételezi, hogy az intranszitiv igéken belül két alcsoport létezik, az *unakkuzatív* igék és az *unergatív* igék. Az unergatív igéknek a mélyszerkezetben van alanyuk, de nincs tárgyuk NP [vpV], az unakkuzatívoknak pedig van tárgyuk és nincs alanyuk ___ [vpV NP/CP]. Perlmutter (1978) szerint unakkuzatív ige az, amelyiknek van belső, de nincs külső argumentuma (Burzio (1986) megfogalmazásában, amelyiknek nincs külső argumentuma és nem tud θ -szerepet osztani alanyának), így ezen definíció alapján az unakkuzatív igék megegyeznek a mélystruktúrában a passzív igékkel.

Az elmélet megalkotását követően számos nyelvben folytak kutatások annak érdekében, hogy olyan jelenségeket tárjanak fel, amelyek segítségével egyértelműen el lehet különíteni a két csoportot egymástól. Az elméletet szintaktikai és szemantikai megközelítésből is lehet tárgyalni. Az előző tagadja, hogy az unakkuzativitás pusztán szemantikailag kiszámítható, az utóbbi pedig, hogy az unakkuzativitás szintaktikailag kódolva lenne, azonban mindkét megközelítés felvet bizonyos osztályozási problémákat.

A szintaktikai megközelítés abból indul ki, hogy a szemantikai alapú osztályozás esetén adott ige nem feltétlenül ugyanabba a kategóriába tartozik minden nyelvben, továbbá egy nyelven belül sem lehet homogén csoportokat alkotni.

Az olasz nyelvben a testtel kapcsolatos folyamatokat kifejező igék esetében például a *russare* 'horkol' unergatív, az *arrossire* 'elpirul' unakkuzatív, egyéb igék pedig viselkedhetnek unakkuzatív és unergatív módon is, például *continuare* 'folytat', *volere* 'akar', *correre* 'fut', *saltare* 'ugrik', *vivere* 'él', *fiorire* 'virágzik'. Az olaszban az összetett igeidők képzésére használt segédigék közül az *essere* az unakkuzativitás jele, az *avere* pedig az unergativitása.

Ebből egyértelműen kiderül, hogy a jelentés nem elegendő az unakkuzativitás megállapításához, s ezt Burzio (1986), Perlmutter (1978) és Rosen (1984) is osztja. Ezzel szemben az olyan szemantikai szempontok, mint a „cselekvés, történés, állapotváltozás” a jelentés olyan aspektusai, amelyek relevánsak lehetnek az igék csoportosítása szempontjából. Így a *russare* 'horkol' cselekvést fejez ki, az *arrossire* 'elpirul' pedig állapotváltozást, tehát látható, hogy nem homogén csoportról van szó.

A segédige-választás az olasz nyelvben a mindkét segédigével használható igék esetében szisztematikus jelentésbeli különbségekkel rokonítható. A szemantikai megközelítés azon alapul, hogy a két intranszitiv csoport elkülöníthető szemantikai alapon, s a két csoport szükségessé teszi, hogy az oda tartozó igéknek eltérő szintaktikai reprezentációkat tulajdonítsunk.

Szintaktikai megközelítésből vizsgálva az unakkuzatív és a passzív szerkezetek a mélystruktúrában szintaktikailag megegyeznek, s valóban léteznek olyan szintaktikai és morfológiai jelenségek, amelyek közös csoportba osztják az unakkuzatív és a passzív szerkezeteket. Az olaszban Rosen (1984) és Perlmutter (1978) rámutat arra, hogy a *participio assoluto* (határozói mellékmondat szerepét betöltő igeneves szerkezet) az unakkuzatív és passzív szerkezet felszíni alanyából képezhető, az unergatív és tranzitív igékből azonban nem.

(1) Unakkuzatív: <i>arrivati i ragazzi</i>	‘a gyerekek megérkezvén’
(2) Passzív: <i>fatti i compiti</i>	‘a dolgozatok elkészülvén’
(3) Unergatív: <i>*dormito egli</i>	‘ő aludván’
(4) Tranzitív: <i>*mangiato il cane</i>	‘a kutya étkezvén’

Ez a jelenség tehát, miszerint az unakkuzatív és a passzív igék szintaktikai szerkezete megegyezik, a szintaktikai megközelítés létjogosultságát támasztja alá, hiszen nem létezik olyan szemantikai tulajdonság, amely mindkét ige-típusra jellemző volna. Szemantikai szempontból az intranszitivus igék heterogén viselkedése onnan ered, hogy eltérő jelentéstípusba tartozó igék eltérő szerkezetekkel kompatibilisek. Bizonyos szerkezet a télikus igéket különbözteti meg az atélikusaktól, más az agentívát a nem agentívától, így lehetséges, hogy egy megközelítésből adott ige unakkuzatív, egy másiktól pedig unergatív. Láthatjuk, hogy a szemantikai megközelítés magyarázatot ad szemantikailag koherens alcsoportokra, míg lehetőséget ad eltérésekre is. A szemantikai tulajdonság tehát szükséges, ámde nem elégséges feltétele az unakkuzativitásnak. (Levin-Rappaport 1996)

Az olasz nyelvben több teszt is létezik az unakkuzativitás megállapítására, azonban számos elméleti és metodológiai nehézség adódik. A felszíni unakkuzativitás tesztje a *ne*-kliticizáció, a mélystruktúrai unakkuzativitásé pedig a segédige-választás. Graffi (1994), valamint Perlmutter (1978) és Burzio (1986) is az intranszitivus igék segédige-választásából (*essere* vagy *avere*) indultak ki elméleteik megalkotásakor.

Graffi (1994) szerint az unakkuzativitás jellemzői a következők:

- *essere* segédige
 - alany-ige sorrend felcserélhetősége
(5) <i>Molte persone sono partite</i>	‘sokan elindultak’
(6) <i>Sono partite molte persone</i>	‘elindultak sokan’
(7) <i>Molte persone hanno dormito</i>	‘sokan aludtak’
(8) <i>Hanno dormito molte persone</i>	‘aludtak sokan’

- *ne*-kliticizáció posztverbális alany esetén
 - (9) *Ne sono partite molte* 'sokan elindultak közülük'
 - (10) **Ne hanno dormito molte* 'sokan aludtak közülük'
- nembeli és számbeli egyeztetés alany és *participio passato* között
 - (11) *Molte persone sono partite*
- a *participio passato* használata főnév módosítására
 - (12) *Il ragazzo che è arrivato poco fa mangia.*
'A fiú, aki nemrég érkezett, eszik.'
 - (13) *Il ragazzo arrivato poco fa mangia.*
'A nemrég érkezett fiú eszik.'
 - (14) *Il ragazzo che ha telefonato poco fa viene*
'A fiú, aki nemrég telefonált, jön.'
 - (15) **Il ragazzo telefonato poco fa viene*
'A nemrég telefonált fiú jön.'
- a *participio passato* használata abszolút szerkezetekben
 - (16) *Dopo che è partito Max, abbiamo mangiato.*
'Miután elment Max, ettünk.'
 - (17) *Partito Max, abbiamo mangiato.*
 - (18) *Dopo che ha dormito Max, abbiamo mangiato.*
'Miután Max aludt, ettünk'
 - (19) **Dormito Max, abbiamo mangiato.*
- dupla szerkezetek (intranszítív és tranzitív, de ez nem minden *essere*-s igével lehetséges)
 - (20) *I prezzi sono aumentati*
'Az árak emelkedtek'
 - (21) *I negozianti hanno aumentato i prezzi*
'A boltosok megemelték az árakat'

Perlmutter (1978) mindazon intranszítív igéket sorolja az unakkuzatívok közé, amelyek segédigéje *essere* és nem csak azokat, amelyek esetében relatív szinonímia áll fenn az intranszítív és a tranzitív szerkezet között. Ennek ellenére hangsúlyozza, hogy az általa unakkuzatívának tartott igék egy jelentős része a dupla szerkezetűek (tranzitív és intranszítív) közé tartozik.

Burzio (1986) általánosításában leírta azon intranszítív igék jellemzőit, melyek segédigéje *essere*, arra fektetve a hangsúlyt, hogy a posztverbális alany szintaktikai viselkedése megegyezik a tranzitív igék tárgyáéval, míg eltér az *avere* segédigés intranszítívok alanyától. Ezen analógiát a már fent bemutatott '*ne*-kliticizáció' bizonyítja, habár csak részleges analógiáról

beszélhetünk, ugyanis az *essere*-s intranszítív ige posztverbális alanya nem állhat tárgyesetben, nem úgy, mint a tranzítív ige tárgya. Burzio (1986) általánosítása szerint tehát csak azok az igék oszthatnak tárgyesetet, amelyeknek van alanyuk. Ezek az igék tehát, nem rendelkezvén egyéb, alany szerepét betöltő nominális szintagmával, nem oszthatnak tárgyesetet a posztverbális alanynak.

(22) *Max ha ucciso molte persone* ‘Max sok ember megölt’ (tranzítív)

(23) *Molte persone sono morte* ‘Sok ember meghalt’ (intranszítív)

Az első mondatban az *uccidere* főige mellett a *Max* áll alanyesetben, míg a *molte persone* tárgyesetben, a második mondatban pedig a *morire* főige mellett a *molte persone* alanyesetben áll.

Ez a szerkezeti megkötés képezi az unakkuzativitás alapját, miszerint unakkuzatívnak azokat az igéket tekintjük, amelyek nominális szintagmája a tárgy tulajdonságaival rendelkezik, így tárgyesetet kellene kapjon, ám ez lehetetlen ezen megkötés okán, az alany nélküli szerkezetek esetén. A mélystruktúrában tehát az argumentum tárgyi, a felszíniben azonban alany. (Bocchino 2006)

3. A modern irodalmi olasz

Mint ahogy a dolgozat 1. fejezetében a segédigék tárgyalásakor rámutattam, az olaszban a tranzítív igék segédigéje mindig *avere*, így ezekre most nem térek ki újra. A továbbiakban az intranszítív igékkal foglalkozom, ezen belül pedig az unakkuzatív szerkezeteket emelem ki.

3.1. Unakkuzatív szerkezetek a modern olaszban (Salvi–Vanelli 1992)

A modern irodalmi olasz leírásakor G. Salvi és L. Vanelli munkáját használok fel, amely Burzio (1986) fent kifejtett elméletére épít. Unakkuzatív tehát a modern olaszban az az ige, amelynek posztverbális alanya szintaktikailag megegyezik a tranzítív ige tárgyával [vpV+NP_{alany}], ám alanyesetben áll.

Az unakkuzatív szerkezet az olaszban a következő igékkel és szerkezetekben létezik:

- a) A tranzítív igék intranszítív használatban, ahol az intranszítívként használt ige alanya megegyezik a tranzítív ige tárgyával

(24) *Il medico ha guarito il malato*
‘Az orvos meggyógyította a beteget’

(25) *Il malato è guarito*
‘A beteg meggyógyult’

Ezen igék morfoszintaktikailag lehetnek aktívak: *guarire* 'meggyógyul', *affondare* 'elsüllyed', *aumentare* 'növekszik', *cominciare* 'elkezdődik', *continuare* 'folytatódik', *migliorare* 'javul' stb. vagy visszahatók: *allargarsi* 'bővül', *muoversi* 'mozog', *riempirsi* 'megtelik', *stancarsi* 'elfárad' stb.

- b) Inherens visszaható igék: *accorgersi* 'észrevesz valamit', *fidarsi* 'bízik valamiben', *pentirsi* 'megbán valamit', *suicidarsi* 'öngyilkosságot követ el'
- c) Olyan intranszitiv igék, amelyek létezés, történést, mozgást fejeznek ki: *accadere* 'történik', *andare* 'megy', *arrivare* 'megérkezik', *restare* 'marad', *partire* 'elindul', *sembrare* 'tűnik' stb.
- d) Passzív *si* szerkezet:
(26) *Le mele si mangiano* 'Az almák megevődnek'
- e) Olyan *essere*-vel vagy kopulatív igével képzett melléknéves szerkezetek, amelyek szemantikailag létezéssel kapcsolatos kifejezések: *famoso* 'híres', *noto* 'ismert', *possibile* 'lehetséges'.

Az öt alosztályból a középkori toszkánál, nápolyival és szicíliaival való összehasonlításához az első három csoportot használom fel, azaz az egyszerű, az inherens visszaható és a mozgást kifejező unakkuzatív igéket.

3.2. Nem unakkuzatív szerkezetek *essere* segédigével

Valamennyi unakkuzatív ige segédigéje *essere*, ám nem minden *essere*-vel ragozott ige unakkuzatív:

- a) Személytelen *Si* alany ('az ember'):
(27) *Si mangia tanto per cena* 'Az ember vacsorára sokat eszik'
- b) A valódi visszaható és kölcsönös klitikumos szerkezet:
(28) *Mi guardo allo specchio* 'Nézem magam a tükörben'
(29) *I signori si salutano* 'Az urak üdvözlnek egymást'
- c) Az a szerkezet, amelyben a visszaható igenek tárgya van
(30) *Mi sono mangiata una mela* 'Megettem magamnak egy almát'
- d) Passzív szerkezet:
(31) *La mela è stata mangiata* 'Az alma meg lett éve'

4. A középkori toszkán

Most áttekintem, milyen esetekben használt a középkori olasz *avere* és mikor *essere* segédigét (Jezek 2010).

4.1. *Tranzitív igék és unergatív típusú intranszitiv igék*

Avere-t használtak a tranzitív igék (32) és az unergatív típusú intranszitiv igék (33) esetében:

- (32) E quando l'ebbi assai *mirata*... [És amikor jól megnéztem őt..]
(33) Io veggio li vostri occhi c'hanno *pianto*... [Látom a szemeid, amik sírtak]

4.2. *Unakkuzatív típusú intranszitiv igék*

Egyszerű (azaz nem visszaható) unakkuzatív igék

- (34) Io *sono caduto* in una fossa.
[Beleestem egy verembe]

Visszaható típusú unakkuzatív igék

- (35) Amor (...) / s'era *svegliato* nel destrutto core...
[a szerelem felébredt az összetört szívben]

A középkori olasz *essere*-t használ az (unakkuzatív) inherens visszaható igékkel, amelyek összetett igeidőben megjelenhetnek névmással (37), vagy anélkül is (36) (míg a modern olaszban csak névmással együtt állhatnak):

- (36) ...ne lo suo tempo lo cielo stellato *era mosso* verso la parte d'oriente...
[azalatt a csillagos ég kelet felé fordult]
(37) ...l'ultima speme a cercar *mi son mosso*...
[az utolsó remény keresésére mozdultam]

A mozgást kifejező (unakkuzatív) igék esetében is csak *essere* segédigét használtak.

- (38) Antonio l'altro giorno *fue tornato*
[Antonio egy-két nappal azelőtt visszament]
(39) *k'era venuto* in Ytalia a ccombactere co li romani
[aki eljött Itáliába harcolni az rómaiakkal]

4.3. *Passzív szerkezet*

A passzív szerkezetben mindig *essere* segédigét használtak.

- (40) *son da lei veduto* [látva vagyok általa]

4.4. Valódi visszaható igék

Valódi visszaható szerkezetekben visszaható (41) és kölcsönös (42) értelemben is *essere*-t használtak:

(41) ...pregando ognora dolzemente / lei cui s'è dato...

[édesen imádkozva őhozzá, akinek odaadta magát]

(42) Allora si sono accordati intra anbo due li servi...

[a két szolgáló megegyezett egymás közt]

Bár az *avere* használata nem volt túl gyakori, mégis lehetséges volt akkor, ha a klitikum valódi visszaható értékű (direkt vagy indirekt tárgy), kölcsönös vagy intenzív értékű (tehát tranzitív értelemben használt igékkel álló visszaható klitikum).

(43) *Ancisa t'hai...*

[megölted magad]

(44) *Questi due cavalieri s'aveano lungamente amato...*

[a két lovag sokáig szerette egymást]

A (43)-as mondatban direkt tárgy funkciójú visszaható értékű szerkezet szerepel, míg a (44)-esben direkt tárgy funkciójú kölcsönös szerkezet.

Inherens visszaható unakkuzatív szerkezetekben azonban nem lehetett *avere*-t használni.

(45) **s'hanno vergognati*

[szégyenkeztek]

4.5. Modális segédigék

A modális segédigéket – *volere* 'akar', *potere* 'tud', *dovere* 'kell' – mind a középkori, mind a modern olasz mindkét segédigével használja: ha a főige *avere*-t kíván, akkor a modális ige segédigéje *avere*:

(46) *..l'avevan voluta maritare* (ibid 3,9)

[férjhez akarták adni]

A modern olaszhoz hasonlóan (Egerland 2010) a középkori toszkánban is, amennyiben a lexikális ige segédigéje *essere*, a modális segédigés szerkezetét is *essere*: például (47)-ben a *venire* 'jön' ige segédigéje *essere*, ezért az *era potuta venire* szerkezetet kapjuk. De a segédige *avere* is lehet (48). A két segédige alternál akkor is, ha a főige *essere* (49-50), vagy passzív szerkezet (51-52), míg a modern olaszban mindkét esetben *avere* a segédige (Renzi *et al.* 2001). Amikor a klitikum a főigéről a segédigére mozog, a segédige csak *essere* lehet, ha a főige unakkuzatív (53), mint a modern olaszban; továbbá

akkor is *essere*, ha a főige *essere* (54) (ezekben az esetekben a modern olasz elkerüli a klitikum felmozgását: *avrebbe dovuto esserle riconoscente* 'el kellett volna neki ismernie' ([?]*le avrebbe/sarebbe dovuto essere riconoscente*):

- (47) *Ella non era ancora potuta venire.. (Novellino, 99, rr. 22–23)*
[Ő nem tudott még eljönni..]
- (48) *..la formica non avrebbe potuto andare una. (Tesoro volgarizzato (ed. Gaiter), vol. 1, libro 2, cap. 40, p. 339, rr. 4–6)*
[..a hangya nem tudott volna menni egy kört sem]
- (49) *..e fu apostolo.. Ma s'egli... non fosse voluto essere... (Tesoro volgarizzato (ed. Gaiter), vol. 4, libro 8, cap. 65, p. 241, rr. 2–5)*
[..és ha nem akart volna apostol lenni..]
- (50) *..se Quinto Ligario avesse potuto essere in Italia.. (Brunetto Latini, Pro Ligario, p. 183, rr. 11–14)*
[..hogy Quintus Ligarius Itáliában lehetett..]
- (51) *..Pompeo sarebbe potuto essere salutato per coloro.. (Valerio Massimo (prima red.), libro 9, cap. 15, p. 672, rr. 20–23 [a. 1338])*
[..hogy Pompeus helyettük lehetett volna üdvözölve..]
- (52) *...se elli medesimo non avesse voluto essere chiamato Felice. (Valerio Massimo (prima red.), libro 6, cap. 9, p. 460, rr. 3–9 [a. 1338])* [..ha ő maga nem akarta volna, hogy Boldognak hívják]
- (53) *...non v'era voluto andare... (Matteo Villani, Cronica, libro 5, cap. 12, rr. 110–113 [1348–1363])*
[...nem akart odamenni..]
- (54) *..non va all'animo questa essere stata la cagione, né quale altra si sia potuta essere non so. (Boccaccio, Esposizioni, 15, par. 51 [1373–1374])*
[..nem értem, hogy ez volt az ok, sem azt nem tudom, mi más lehetett]

5. A középkori nápolyi

5.1. *Tranzitív igék és unergatív típusú intranzitív igék*

Ahogy a toszkán, úgy a nápolyi is *avere*-t használ a tranzitív (55) és az unergatív (56) típusú intranzitív igékkel..

- (55) *..e chiunque avesse desiderato la gloria (50/7)*
[és bárki vágyta volna a dicsőséget]
- (56) *..per mostrare che nce avesse dormuto.. (64/8)*
[hogy megmutassa, aludt benne]

5.2. Unakkuzatív típusú intranszitiv igék

A középkori nápolyi is *essere* segédigét használ az unakkuzatív típusú igékekkel.

(57) ..vollero dicere che ... sì *fossero state* Abrucce.. (48/27)

[azt mondták, hogy .. abruzzóiak voltak]

(58) ...né tanto *siano invechiate*.. (47/7)

[..sem nem öregedtek..]

A *piovère* 'esik' és a *piacere* 'tetszik' igék a modern olaszban egyszerű unakkuzatív igék, itt azonban *avere* a segédigéjük. A *piovère* a modern olaszban mindkét segédigével használható, a *piacere* csak *essere*-vel.

(59) ..*parea quase che may non avesse tanto pyovuto*.. (176/34)

[úgy tűnt, még sosem esett ennyit]

(60) ..*da poy che ave pl.azuto a li nuostri Diey*.. (69/35)

[miután tetszett isteneinknek, hogy..]

Az inherens visszaható (unakkuzatív) igék segédigéje *essere* (61), névmás nélkül is használható (62) (összetett és ragozatlan alakban), csakúgy, mint a középkori toszkánban:

(61) *per la mayore parte se sono trovati in concordia, et in poco cose sono trovati scondordanti*. (314/8)

[nagyrészt egyetértettek, és kevés dologban nem értettek egyet]

(62) .. *de essere dato a morte, ipso* .. (76/25)

[..hogy a halál kezébe adja magát..]

A mozgást kifejező igék bizonytalanságot mutatnak, amennyiben a példák alapján látszik, hogy egyes igéket *essere*-vel és *avere*-vel is használtak: míg az *appligare* 'menni' igét *essere*-vel (64), az *arrivare* 'megérkezni' igét pedig *avere*-vel ragozták (66), az *andare* 'menni' ige mindkét segédigével szerepelhetett (63-65).

A jelentést vizsgálva nem tűnik úgy, hogy adott ige tranzitív és intranszitiv használatáról volna szó. A segédige használatában tapasztalható bizonytalanság talán inkább az *avere* segédige későbbi térnyerésének kezdeti megmutatózására engedhet következtetni.

(63) .. *lo ademandao perché era andato*.. (64/11)

[megkérdezte, miért ment oda..]

(64) ..*credendo che li Troyani non fossero ancora appligati a Troya*.. (109/26)

[abban a hitben, hogy a trójaiak még nem érkeztek meg Trójába]

- (65) .. e altra gente *avessero andate* co lloro exercito contrao Troyani.. (72/30)
[ha mások serergükkel a trójaiak ellen mentek volna]
(66) ..E se illo *avesse arrivato* in grecia (54/36)
[és ha ő megérkezett volna Görögországba]

5.3. Passzív szerkezet

Essere segédige használatos továbbá a szenvedő szerkezetekben is:

- (67) ..che non *fosse veduto* in quilli payse.. (63/28)
[hogy ne legyen látható abban az országban]

5.4. Valódi visszaható igék

A példák alapján a visszaható értékű (68) és a kölcsönös értékű (69) valódi visszaható igék segédigéje egyaránt *avere* volt:

- (68) ..et *averrianosi liberati* da onne altro periculo.. (165/36)
[és megszabadultak volna minden egyéb veszélytől..]
(69) ..*se appero salutati* insembla.. (61/21) [üdvözölték egymást]

5.5. Modális segédigék

A modális segédigéket kizárólag *avere* segédigével használták a középkori nápolyiban, függetlenül attól, hogy a főige tranzitív, unergatív, unakkuzatív, vagy visszaható.

Tranzitív:

- (70) ..èy venuto per sapere chello che *ay voluto* tu medesmo *sapere* (119/5)
[hogy megtudja azt, amit temagad akartál megtudni]

Unakkuzatív:

- (71) ..chillo lo quale *ne ave voluto perire*::.. (175/30)
[aki miatta meg akart halni]

Passzív értelmű visszaható szerkezet, unakkuzatív használatlall:

- (72) ..che quisto nuostro exercito non *se avesse ben potuto guidare* senza lo consiglyo tuo.. (202/13)
[hogy hadseregünket nem lehetett volna jól vezetni a tanácsod nélkül]

Találtam azonban egyetlen kivételt, ahol az inherens visszaható ige segédigéje *essere*:

- (73) ..chi per tale vecenda *ve siti voluti mettere* a portare sì gran piso.. (183/1)
[..akik ilyen ügy miatt *ekkor* súlyt akartatok magatokra venni..]

6. A középkori szicíliai

6.1. Transzítív igék és unergatív típusú intranszítív igék

A középkori szicíliai is *avere* segédigét használ transzítív (74) és unergatív típusú intranszítív igékkel (75).

- (74) ..si Iuda avissi vinutu a li apostoli et *dimandatu* perdonancia..
(a4/16) [Ha Júdás bocsánatot kért volna az apostoloktól]
- (75) ..si fussiru statu tanti, li fidili et li infidili *avirianu cumbactutu*..
(0/21) [ha sokan lettek volna, a hívők és a hitetlenek megküzdöttek volna]

6.2. Unakkuzatív típusú intranszítív igék

A középkori szicíliai is *essere* segédigét használ az egyszerű unakkuzatív típusú igékkel.

- (76) ..Ki si Iesu Cristu *fussi statu* homu puru.. (a13/7)
[ha Jézus Krisztus csak ember lett volna..]
- (77) ..bonu li sirria, si non *fussi natu* killu homu. (a84/16)
[jó lett volna neki, ha nem született volna meg az az ember]

Inherens módon névmással társított igékkel ugyanakkor *avere*-t használ.

A *vergognarsi* 'szégyelli magát' ige a szicíliaiban, a középkori toszkánál ellentétben, amiben visszaható unakkuzatív szerkezetekben nem lehet *avere*-t használni (**s'hanno vergognati*), *avere* segédigét használ: *si avissi virgugnatu, si aviria virgugnatu*.

- (78) .. *si avissi virgugnatu*.. *non si aviria virgugnatu*.. (a28/33)
[..ha szégyellte volna magát.. nem szégyellte volna magát..]

Névmás nélküli igékkel *essere*-t használ.

- (79) ..mai non *sirianu virgugnati*.. (0/27)
[...sosem szégyenkeztek volna].

A mozgást kifejező unakkuzatív igék a nápolyihoz hasonlóan hol *essere* (81), hol *avere* (80) segédigét használják..

- (80) ..Si Iuda *avissi vinutu* a li apostoli.. (a4/15)
[...Ha Júdás elment volna az apostolokhoz..]
- (81) *amicu, a ki si vinutu?* (0/16)
[...És Jézus így szólt: Ó barátom, miért jöttél?]

6.3. Passzív szerkezet

A középkori szicíliai *is essere* segédigét használta a szenvedő szerkezetben.

- (82) *..era statu librusu et curatu per lu signur nostru* (a68/25)
[leprás volt és Urunk által gyógyult meg]

6.4. Valódi visszaható igék

A valódi visszahatók igéket *avere* segédigével használták.

- (83) *...mai non si avirianu sintutu necessitati di fami nè di siti..;* (0/28)
[..sosem éreztek volna éhséget, se szomjúságot..]

6.5. Modális segédigék

A modális segédigék a főigétől függetlenül *avere* segédigét használtak (84)-ben az infinitívuszban álló ige segédigéje *avere*, míg (85)-ben *essere*.

- (84) *..non aviria pututu satisfari per li nostri peccata.* (a13/8)
[nem tudta volna megváltani bűneinket]
(85) *..non avissi vulutu muriri, non siria mai mortu.* (0/18)
[..ha nem akart volna meghalni, sosem halt volna meg.]

7. Konklúzió

Összegzésképpen készítettem egy összehasonlító táblázatot, amelynek segítségével átláthatóvá válik az *essere* és az *avere* segédigék eloszlása a vizsgált dialektusokban és a modern olaszban. A táblázatot a dolgozatban meghatározott csoportok alapján állítottam össze. A tranzitív és az unergatív igéket követően a több csoportra osztott unakkuzatív igék következnek – kiemelve a mozgást kifejező igéket és az inherens visszaható igéket –, majd a vizsgálat szempontjából külön csoportot alkotó passzív szerkezetet és a modális segédigéket tartalmazó szerkezeteket látjuk. A kiemelendő eredményeket csillaggal jelöltem.

Segédigék a középkori nápolyi és szicíliai dialektusban

	olasz	toszkán	nápolyi	szicíliai
Tranzitív	avere	avere	avere	avere
Unergatív	avere	avere	avere	avere
Unakkuzatív: egyszerű	essere	essere	essere*	essere*
Unakkuzatív: Inherens visszaható igék	essere	essere (+/-klitikum)	essere (+/-klitikum)	avere/ essere*
Unakkuzatív: Mozgást kifejező igék	essere	essere	essere/ avere*	essere/ avere*
Passzív szerkezet	essere	essere	essere	essere
Modális segédigék	essere/ avere	essere/ avere	avere*	avere*
Valódi visszaható igék	essere	essere/avere	avere	avere

A középkori toszkán alapvetően már mutatja a segédige-választásban azokat a megoldásokat, amelyeket a mai irodalmi olasz.

Lényeges eltérés a kettő között a visszaható igék terén figyelhető meg, amint a példákból láttuk, a toszkán az inherens visszaható igék esetében elhagyhatja a klitikumot (ragozatlan alakban vagy összetett igeidőben), a valódi visszaható igék esetében (kölcsonös és visszaható értékkel) pedig használtak *avere* és *essere* segédigét is.

Ehhez képest a nápolyi több ponton is eltér mind az olasztól, mind a középkori toszkántól. A modális segédigéket mindig kizárólag *avere* segédigével használták (kivéve azt az egy példát, ahol *essere* szerepel a *volere* és egy unakkuzatív inherens visszaható főige mellett: *ve siti voluti mettere*). A mozgással kapcsolatos igéket hol *essere*, hol *avere* segédigével használták. Eltér továbbá néhány unakkuzatív ige viselkedése, mint *piovere*, *piacere*, amelyek segédigéje a nápolyiban *avere*, míg a toszkánban *essere* volt.

A visszaható igéket illetően az inherens visszahatók csakúgy, mint a toszkánban, *essere*-vel állnak, összetett és ragozatlan alakban a klitikumuk elhagyható. A valódi visszaható igékkel visszaható és kölcsonös érték esetén egyaránt csak *avere* segédigét használtak.

A szicíliai vizsgálatát követően azt állapíthatjuk meg, hogy a nápolyihoz hasonlóan a mozgást kifejező igék segédigéje *essere* vagy *avere*. A modális segédigés szerkezetekhez szintén csak *avere*-t használ. A valódi visszaható igék segédigéje kizárólag *avere*, szintúgy *avere* az inherens visszahatóké, kivéve, ha nem jelenik meg a klitikum, mert akkor a segédige *essere*.

Összegezve tehát a vizsgálat eredményét elmondhatjuk, hogy a középkori toszkán, bár a visszaható igék terén még eltér a modern irodalmi olasztól, már nagyrészt ugyanazokat az eredményeket hozza. Ezzel szemben a középkori nápolyi és szicíliai vizsgálatok az állapíthatjuk meg, hogy több bizonytalan terület van, ahol a két segédige disztribúciója még nem letisztult, és az *avere* segédige erőteljes terjedését figyelhetjük meg, amely fokozatosan kiszorítja majd a kérdéses területeken az *essere*-t. Ebben a folyamatban érintett területek, ahogy a táblázaton is láthatjuk, a mozgást kifejező unakkuzatív igék csoportja, néhány egyéb unakkuzatív ige (például *piovvere*, *piacere*), a modális segédigés szerkezetek (ahol a modális segédige miatt lazább a kapcsolat a főige és a segédige között) és a visszaható szerkezetek.

Felhasznált irodalom

- Anonimo (Niccolò Montaperti o Casucchi?): *Sposizione del Vangelo della Passione secondo Matteo*, (1373), a cura di Pietro Palumbo, voll. 3, Palermo: Centro di studi filologici e linguistici siciliani, 1954.
- Bocchino, F. 2006. *Lessico-Grammatica dell'italiano: le costruzioni intransitive*, doktori értekezés, Università degli studi di Salerno
- Burzio L. 1986. *Italian Syntax: A Government-Binding Approach*, Dordrecht, Reidel
- De Blasi, N. 1986. *Libro de la destructione de Troya – Volgarizzamento napoletano trecentesco da Guido delle Colonne*, Roma, Bonacci editore.
- Egerland, V. 2010. *Fraasi subordinate all'infinito*, In Salvi, G. – Renzi, L. (eds.): *Grammatica dell'italiano antico—V./22*. Bologna, il Mulino.
- Graffi, G. 1994. *Sintassi*, Bologna, il Mulino.
- Jezek, E. 2010. *La struttura argomentale dei verbi*. In Salvi, G. – Renzi L. (ed.): *Grammatica dell'italiano antico—I/2*. Bologna, il Mulino.
- Levin, B. – Rappaport, H. M. 1996. *Unaccusativity*, Cambridge (Massachusetts), The MIT Press.
- Perlmutter, D. M. 1978. *Impersonal passives and the Unaccusative Hypothesis*, *Proc. of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, UC Berkeley
- Rosen, C. G. 1984. The Interface between Semantic Roles and Initial Grammatical Relations, In: Perlmutter, D. M. – Rosen, C. (eds.) *Studies in relational grammar*, Chicago, University of Chicago Press, 38–80.
- Renzi, L. – Salvi G. – Cardinaletti A. (eds.) 2001. *Grande Grammatica Italiana di Consultazione*, I–II–III, nuova ed. corretta, Bologna, il Mulino.
- Salvi, G. – Vanelli, L. 1992. *Grammatica essenziale di riferimento della lingua italiana*, Firenze, Le Monnier.

Internetes hivatkozások

<http://www.lib.uchicago.edu/efts/ARTFL/projects/OVI/>